

Ryabtsev indeksi yordamida Surxondaryo viloyati mahalliy byudjet daromadlar bazasining tarkibiy o'zgarish samaradorligini aniqlash

To'rayev B.E.

Termiz davlat Universiteti "Iqtisodiyot" kafedrasini mudiri

Eshbayeva Sh.F.

Termiz Davlat Universiteti magistranti

Annotatsiya: Hududlarning mahalliy byudjet daromadlari va xarajatlari tarkibi hamda ularning miqdori shu hududning rivojlanish darajasi bilan bir qatorda moliyaviy salohiyatini ham ochib beradi. Mahalliy byudjet daromadlar bazasini kengaytirish va yillar davomida uning tarkibida sodir bo'layotgan o'zgarishlarning samaradorligini aniqlash kelgusidagi rivojlanish strategiyalarni ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish borasida o'z hissasini qo'shadi. Ushbu maqolada Surxondaryo viloyati mahalliy byudjet daromadlar tarkibining 2010-yildan 2022-yilgacha bo'lgan tarkibiy o'zgarishlar samaradorligi Ryabtsev indeksi yordamida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Byudjet tizimi, Ryabtsev indeksi, Ryabtsev indeksining baholash shkalasi, strukturaviy farqlarning chiziqli koeffitsiyenti - i_{re} , strukturaviy siljishlarning kvadratik koeffitsienti

Abstract: The composition of local budget revenues and expenses of the regions and their amount reveal the level of development of the region as well as its financial potential. Determining the effectiveness of the expansion of the local budget revenue base and changes in its composition over the years contributes to the development and implementation of future development strategies. In this article, the efficiency of structural changes of the structure of local budget revenues of Surkhandarya region from 2010 to 2022 is analyzed using the Ryabtsev index.

Key words: Budget system, Ryabtsev index, evaluation scale of Ryabtsev index, linear coefficient of structural differences - i_{re} , quadratic coefficient of structural shifts.

Абстрактный: Состав доходов и расходов местных бюджетов регионов и их объемы отражают уровень развития региона, а также его финансовый потенциал. Определение эффективности расширения доходной базы местного бюджета и изменения ее состава с годами способствует разработке и реализации перспективных стратегий развития. В данной статье анализируется эффективность структурных изменений структуры доходов

местных бюджетов Сурхандарьинской области в период с 2010 по 2022 годы с использованием индекса Рябцева.

Ключевые слова: Бюджетная система, индекс Рябцева, шкала оценки индекса Рябцева, линейный коэффициент структурных различий - i_{re} , квадратичный коэффициент структурных сдвигов.

Mamlakatning barqaror iqtisodiy rivojlanishi, uning raqobatbardoshlik darajasi va dunyo hamjamiyatida mustahkam o'rinni egallashi bevosita amaliyotga joriy qilingan byudjet tizimi bilan uzviy bog'liq. Byudjet tizimini takomillashtirish uchun dastlab iqtisodiy islohotlarni mahalliy byudjetlarning daromadlar bazasini kengaytirishdan boshlash kerak. Mahalliy byudjetlarning daromadlar tarkibining eng katta ulushi soliqlarga to'g'ri keladi. Samarali soliq-byudjet tizimidan foydalanib hududlarning moliyaviy salohiyatini ham bosqichma-bosqich oshirishga erishish mumkin. Prezidentimiz aytib o'tganidek: "Moliya sohasida soha va hududlarni mutanosib rivojlantirish hisobidan mahalliy byudjetning daromad bazasini kengaytirish zarur. Eng muhimi, tuman va shaharlarda mahalliy byudjetlarning kengaytirilishi aholining turmush darajasi va turmush sharoitini, umuman, barqarorlik va osoyishtalikni yuksaltirishga xizmat qilishi kerak"¹.

Iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlarida tarkibiy o'zgarishlarning samaradorligini baholash muhim ahamiyat kasb etadi. Tarkibiy siljishlar barqaror iqtisodiy o'sishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Barqaror rivojlanish indeksi va tarkibiy o'zgarishlar indeksleri orqali iqtisodiy jarayonlarga ta'sir ko'rsatuvchi omillarda sodir bo'layotgan tarkibiy siljishlarni aniqlashimiz mumkin. Tarkibiy o'zgarishlarni baholash uchun strukturaviy farqlarning chiziqli koeffitsiyenti - i_{re} , strukturaviy siljishlarning kvadratik koeffitsiyenti va Ryabtsev indeksi kabi usullardan foydalaniladi. 1-jadvalda strukturaviy o'zgarishlarning baholash usullarini ko'rib chiqamiz.

1-jadval²

Strukturaviy o'zgarishlarning baholash usullari

№	Nomi		
1.	strukturaviy farqlarning	$I_{p\exists} = d = \frac{\sum d_i^1 - d_i^0 }{n}$	Bu formula joriy davr va bazaviy davr

¹ 2021-yil uchun O'zbekiston Respublikasining Davlat budjeti to'g'risida// <https://lex.uz/ru/docs/-5186044>

² <https://moluch.ru/archive/264/61103/> Молодой ученый (<https://moluch.ru/archive/264/61103/>)

	chiziqli ko'effitsiyenti - i_{re} ,		o'rtasidagi farqni ko'rsatadi.
2.	strukturaviy siljishlarning kvadratik ko'effitsienti	$\sigma = \sqrt{\frac{\sum (d_i^1 - d_i^0)^2}{n}}$	Ko'rsatkichlarning tarkibi 0 ga qanchalik yaqin bo'lsa tarkibiy o'zgarishlardagi faqrlar shunchalik kam bo'ladi.
3.	Ryabtsev indeksi	$I_{\text{Рябцева}} = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (d_i^1 - d_i^0)^2}{\sum_{i=1}^n (d_i^1 + d_i^0)^2}}$	Bu indeks o'zining maxsus shkala ko'rsatkichlari orqali yatkibiy farqlarni aniqlab beradi.

Tarkibiy o'zgarishlarni baholash usullaridan Ryabtsev indeksini tanlab olgan holda, mahalliy byudjet daromadlariga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi indikatorlarning tarkibiy o'zgarishlar samaradorligini aniqlaymiz. Buning uchun Surxondaryo viloyatining 2010-yildan 2022-yilgacha bo'lgan moliya, savdo va ijara-lizing bo'yicha xizmatlarning ko'rsatkichlarini olamiz va 2012-yil bilan 2022-yil o'rtasida sodir bo'lgan tarkibiy o'zgarishlarni hisoblaymiz. (2-jadval)

2-jadval³

Moliya, savdo va ijara-lizing bo'yicha xizmatlarning ko'rsatkichlari

Yillar	Xizmatlar jami	Moliya xizmatlari	Savdo xizmatlari	Ijara va lizing bo'yicha xizmatlar
2010- y.	796,3	75,1	249,3	18,8
2011- y.	1 085,3	96,7	356,4	25,5
2012- y.	1 450,8	126,4	510,7	34,0
2013- y.	1 918,0	174,0	684,5	52,3

³ Stat.uz

2014- y.	2 471,4	212,5	908,2	73,2
2015- y.	3 067,8	247,9	1 197,5	85,1
2016- y.	3 845,3	297,4	1 501,5	98,5
2017- y.	4 485,5	401,8	1 798,7	109,8
2018- y.	6 079,6	676,2	2 717,3	147,8
2019- y.	6 981,9	1 127,6	2 740,9	182,8
2020- y.	8 013,9	1 556,8	3 090,0	194,7
2021- y.	10 387,4	2 045,3	3 793,7	244,6
2022- y.	12 838,4	2 663,8	4 553,1	271,8

$$I_{\text{Рябцева}} = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (d_i^1 - d_i^0)^2}{\sum_{i=1}^n (d_i^1 + d_i^0)^2}} \quad (1)$$

Bu yerda, d_i^1 - 2022-yildagi moliya, savdo, ijara va lizing bo'yicha ko'rsatilgan xizmatlar;

d_i^0 -2012-yildagi moliya, savdo, ijara va lizing bo'yicha ko'rsatilgan xizmatlar;

Berilgan formula yordamida quyidagi natijalarga ega bo'lamiz. (3-jadval)

3-jadval⁴

Ryabtsev indeksi natijasi

Formula	Qiymatlari
$\sum_{i=1}^n (d_i^1 - d_i^0)^2$	144,987882
$\sum_{i=1}^n (d_i^1 + d_i^0)^2$	5881,273
$I_{\text{Рябцева}} = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (d_i^1 - d_i^0)^2}{\sum_{i=1}^n (d_i^1 + d_i^0)^2}}$	0,15701104

⁴ <https://moluch.ru/archive/264/61103/> Молодой ученый (<https://moluch.ru/archive/264/61103/>)

Ryabtsev indeksining tarkibiy siljishlarni tahlil qilish uchun ishlab chiqilgan maxsus shkalasi mavjud. (4-jadval) Ryabtsev indeksi $0 \leq I_R \leq 1$ oraliqda doimiy o'zgarib turadi va qanchalik 1ga yaqin bo'lsa tarkibiy o'zgarishlar yuqori ekanligini anglatadi aksincha, 1 dan uzoqlashsa o'zgarishlar sezilarli darajada kuzatilmagan bo'ladi.

4-jadval⁵

Ryabtsev indeksining baholash shkalasi⁶

Koeffisient qiymatlarining intervali	Tuzilmaviy o'zgarishlar me'yoring tavsifi
0,030 gacha	O'xshash tuzilma
0,031-0,070	Juda past darajadagi tafovut
0,071-0,150	Past darajadagi tafovut
0,151-0,300	Ahamiyatli darajadagi tafovut
0,301-0,500	Sezilarli darajadagi tafovut
0,501-0,700	Juda sezilarli darajadagi tafovut
0,701-0,900	Teskari tuzilma
0,901 va undan yuqori	To'la teskari tuzilma

Olingan natijalarga ko'ra Ryabtsev indeksi 0,15701104 ga teng. 4-jadval ma'lumotlariga qaraydigan bo'lsak, mahalliy byudjet daromadlariga ta'sir etuvchi moliya, savdo, ijara va lizing xizmatlari tarkibida ahamiyatli darjada tarkibiy siljishlar sodir bo'lgan. Xizmatlar sohasidagi tarkibiy o'zgarishlar mahalliy byudjet daromadlar bazasini kengaytirish va shakllantirish uchun ma'lum miqdorda o'z hissasini qo'shadi. 2012-yil xizmatlarning umumiy miqdori 1450,8 mlrd so'mni

⁵ <https://moluch.ru/archive/264/61103/> Молодой ученый (<https://moluch.ru/archive/264/61103/>)

⁶ <https://moluch.ru/archive/264/61103/> Молодой ученый (<https://moluch.ru/archive/264/61103/>)

tashkil qilgan. Moliya, savdo, ijara va lizing xizmatlarida 2012-yil bilan taqqoslanganda ahamiyatli tarkibiy o'zgarishlar amalga oshirilgan. Moliya xizmatlari 2012-yilda jami xizmatlarning taxminan 8.7% ni tashkil qilgan bo'lsa bu foiz ko'rsatkichi 2022-yilda 20.7% ga yetgan va moliya xizmatlarining miqdori bu vaqt oralig'ida 2537,4 mlrd so'mga ko'paygan. Savdo esa 510,7 mlrd so'mdan 4553,1 mlrd so'mga yetgan. Ijara va lizing xizmatlari 2012-yildan 2022-yilgacha 237,8 mlrd so'mga oshgan.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, mahalliy byudjet daromadlar tarkibi hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta'minlash bilan qatorda ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish sohasini ham tartibga solib turadi. Mahalliy byudjet daromadlar bazasining tarkibiy o'zgarishlari aholining zaruriy ehtiyojlarini optimal darajada qondirishga, ishlab chiqarish jarayonida modernizatsiya va diversifikatsiya jarayonlarini tezlashtirishga, mavjud tadbirkorlik sub'ektlarini intensiv rivojlanishiga hamda bozor infratuzilmasining yaxshilanishiga o'z hissasini qo'shadi. So'ngi yillarda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar byudjet tizimini yangi rivojlanish bosqichlariga olib chiqayapti.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. 2021-yil uchun O'zbekiston Respublikasining Davlat budjeti to'g'risida// <https://lex.uz/ru/docs/-5186044>
2. Stat.uz
3. <https://moluch.ru/archive/264/61103/> Молодой ученый (https://moluch.ru/archive/264/61103/)

Анализ и оценка взаимосвязи устойчивого развития и структурных сдвигов с применением многофакторного корреляционно-регрессионного анализа
Научная статья из журнала «Молодой ученый» (рубрика «Экономика и управление»).